

CSORDÁS LÁSZLÓ

Egy fiatal nemzedék körvonalai a kárpátaljai magyar irodalomban

Engedjék meg, hogy napi gondjainkat félretéve, most ne a történelmi sorsunkból fakadó kisebbségi viszontagságokról, ne a szerény anyagi körülmények között leledző alkotók nehézségeiről beszéljek. Sokkal fontosabbnak tartom a közelmúltban létrejövő pozitív változások bemutatását, értelmezését, azt, hogy bár sokan kiáltották már ki a halálát, mégiscsak létezik kárpátaljai magyar irodalom. És egyre több a tehetséges, értéket felmutatni képes fiatal.

Előadásom egy új írói generáció körvonalait veszi górcső alá. A nemzedéki elkülönítés nem könnyű feladat, ugyanis a szigorú értelemben vett fiatal írói nemzedék egyelőre nincs nálunk. Ellenben vannak alkotók, akiket világfelfogásuk, a hagyományhoz való újszerű viszonyuk különít el az idősebb generációktól. Ezek közül választottam ki négy fejlődőképesnek mutakozó tehetséget. Eddig megjelent műveik tükrében értelmezem a fiatalok útkeresését, értékelem és összefoglalom az utóbbi időben tapasztalható változásokat Kárpátalja magyar nyelvű irodalmának életében.

„Nekem a magyarság létkérdés és nem életcél” – írja első kötetének címadó esszéjében (*Kárpátaljáról jöttem*, 2003) Lengyel János, mintegy erkölcsi mérceként maga elé állítva az identitás keresésének fontosságát. A jegyzetekből, esszékből, interjúból, élménybeszámolókból összeállított könyv rávilágít egy, a rendszerváltás után elhelyezkedni kívánó, magyarságával azonosulni vágyó, de környezetétől minduntalan elidegenedő fiatal reménytelen próbálkozásaira szülőföldjén és Magyarországon egyaránt.

Második könyve, *A valóság szaga* (2006), melynek a szerző a *Kisprózai vegyestál verskörettel, kárpátaljai módra* alcímet adta, egyértelműen fejlődést mutat az írói világ kiszélesítését tekintve. „Számomra az írás több, mint a sorjázó gondolatoknak betűk, szavak és mondatok formájában történő rögzítése a papíron: kísérlet a menekülésre önmagam és az elmulás elől. Az írás nélküli tetlenségbe hamar belepusztulnék” – vallja magáról Lengyel János. A kötet legértékesebb részét a történelmi esszék, anekdoták, karcolatok mellett a nyelvjátékokra épülő írások adják. A finom iróniával sikerül egészen érdekessé tenni a kicsit kopott realiztikus leírást. „Eddig azt hittem, én fogom megváltani a világot. Most, amikor neki veselkednék, látom, a váltás megtörtént. Aprópénzre” – olvassuk *Duma elmefulladásig* című kisprózájában.

A *Fallal az arenak* (2008) már sokkal egységesebb stílust tár elénk. A vendégmunkás-léte bemutató rövid történetek (általában csattanóra kiélezve) magukban hordoznak egyfajta (a társadalomból való kivetettséggel társuló) szemtelenséget, ami közel hozza Lengyel János prózavilágát Tersánszky Kakuk Marci-történeteihez. A memoárt idéző, de inkább szociográfiaként meghatározható könyv bepillantást enged egy vendégmunkás különös helyzetekben egyáltalán nem szükölködő mindennapjaiba.

Érdemes még megemlíteni aforizmakötetét (*Lyukkal bélelt zsebem avagy hogyan írjunk angolokat? Aforizmák*, 2009), amelyben ismét a nyelvvel való játék kerül előtérbe. Az író paradoxonjai, különféle általános igazságokra írt kommentárjai a mélyebb gondolatiságtól a könnyed filozofálgatásig nem egyszer mosolyt csalnak az arcokra, néhány példa: „A monoton munka olyan méreg, amely lassan örli fel a lelket. – Néha közhelyeket is kénytelenek vagyunk beleírni a könyvünkbe, hogy szaporítsuk az oldalszámokat. De, a legjobb énekesek lemezein is két-három dal van, ami időtálló, a többi meg kitölti az üres perceket”; „A múlt idő jele a hiányérzet. Meg a két t”; „A húsosfazék könnyebben megtöri az embert, mint a kettőskorbács. De az utóbbi kevésbé hízlal”; „Egyes vidékeken a szájhagyomány szerint mosnak fogat, máshol nem”; „A szó a gondolat adója. Megecsik, hogy túl is fizetjük”.

Végül ki kell tennem Lengyel János kordokumentum-értékű riportkönyvére (*Halott ember karácsonya*, 2009), amely leginkább a pályatársakat, az otthoni kulturális életben tevékenykedőket szólaltatja meg, s a mai kisebbségi sorskérdésről, a kilátásokról, a művészi lehetőségekről rajzol reális képet.

Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy Bakos Kiss Károly mára megkerülhetetlen a kárpátaljai magyar irodalomban. Fellépése egészen új esztétikai elvárásokat támasztott a most induló költők elé. A magyar- és világ-irodalmi költői hagyományokat újraértelmező, kibontakozóban lévő költészete sajátos ízt csempészett líránkba. 2007-ben jelent meg *Legyen vers* című kötete, mely rövid időn belül nemcsak nálunk, de Magyarországon is ismertté tette a nevét.

„Legyen vers, hogy legyen minden. / Szív ne vágyjon menni innen” – indít merészen, de annál inkább következetesen a költő. Ebben a két sorban új értelmezést kap a Kárpátalján érzékelhető határontúliség. Bakos Kiss Károly egyértelműen hisz a költészetben, hisz abban, hogy a kisebbségi lét nehézségei feloldhatók egy-egy vers által teremtett művészi világban. A legtöbb költemény csiszolt, szép, míves munka. A szerző ragaszkodik a kötött formákhoz, ritkán él a szabadvers adta, nemegyszer kétes szabadsággal. Bár

gyorsan váltakozó ütemek (néhol szimultán verstechnika) színesítik a költői palettát, mégis elsősorban a szomorúság, a hiány érződik az első ciklus soraiban: „...legyen ír, hogy így ne fájjon / A mozdulat e nyesett tájon” (*Legyen vers*), „Uram várjon még a baj / Körbeúsznak halrajok / Magam is csak hal vagyok” (*Víziszonett*), „A madarak visszatérnek / Szájuk tele ághíánnyal” (*Bárkaszonett*), „Így / Sírva mosolygón/ Vagyok / Egy világvégi bolygón / Akár a meztelen magány/ És ruhátlanul van velem/ Meghasonlott nemzetem” (*Így*). A képalkotás, a versnyelv, a szenzibilitás József Attila, Nagy László, Illyés Gyula, Pilinszky János, Radnóti Miklós hatását idézi (néhol talán túlzottan is). A költő a közösségi sorson való kesergés helyett az egyén felé fordul. Sokkal jobban érdekli az individuum és a kisebbség, az egyén és a felvállalható tradíció kapcsolata.

Központi esztétikai kategóriaként a szépséget megjelölve alkot. Ebből a tapasztalatból születtek a *Latin versek* című ciklus darabjai. A Nagy László által fordított Lorca cigányrománcait egészen magyar verssé újragondoló művész maszkot öltve magára teszi otthonossá a latin versvilágot. Külön kiemelném, hogy megjelenik költészetében az elegáns erotika: „Lobos-szagos szél szalad / A habos mellű nők felett, / Lenn a parton férfiak / Erős derékkal fürdenek” (*Erotika*), „Levetem ott fehér ruhád, / A kis szobán. / Bőrdöd ontja illatát / Friss-puhán. / S a fűszeredtől részegen / Magam is hozzád vetkezem...” (*Románc*), „Szeretni kell a testet is. / Míg lélek lakja, ékszer az. / És reggel is, meg este is / Csodálni, fény rá mint havaz” (*A test dicsérete*), „Szép is a nők domborúja. / Hanyatt fekvé, hold ha éri. / Lepedőit szél ha bújja, / Majd a hajnal kicseréli” (*Szép is, jó is*).

Bakos Kiss Károly keleti kultúrkörhöz érzett vonzalmát tárja elénk az utolsó ciklus, a *Keleti versek*. Minden elfogultság nélkül mondhatom, hogy ezek a darabok nyugodtan besorolhatók olyan, az egyetemes magyar irodalom keleti ihletésű művei mellé, mint Kosztolányi magyarított, rímes haikui („Lépdél az ős, fáim rázza. / Fázom, mintha sárga/ Csontom fázna” – *November*); Szabó Lőrinc Dsuang Dszi álma („Nézd az idő homorú tükrét, / S görbületében önmagad. / A pillanatban egy öröklét, / Az öröklétben egy pillanat” – *Tükör*); vagy éppen Weöres Sándor *A teljesség felé* című gyűjteménye („Gyöngé roppan, összetör. / Erős mindent elvisel. / Erős roppan, összetör. / Gyöngé hajlik, elvisel” – *Törékeny asszony éneke*).

Bakos Kiss kiváló formai érzékkel megáldott költő. Örvendetes számomra, hogy újabban megjelent verseiben már egyre inkább távolodik a mesterektől és sajátos hanggal, sajátos nyelv létrehozásával kísérletezik (*Része még, Útlevel, Vámhatár, Vagyunk*).

Lőrincz P. Gabriella az Együtt című folyóiratban való debütálása (2008/3. szám) után, 2009-ben már önálló kötetben, a *Karcok*ban mutatkozott be a nagyközönségnek. Mint ahogy a cím is sejteti: karcokból, pillanatképekből, impressziókból áll össze a verseskönyv nagy része. A költői nyelv kipróbálása, a saját hang keresése, a formákkal való kísérletezés jellemzi az itt szereplő darabokat. Az újabban publikált költemények nívóját tekintve ezek még igencsak megmaradnak az alkotói öntudatra ébredés előtti, legtöbbször az ihlet sodró erejére bízott befejezetlen vers-töredékeknek. Néhány részletben azonban már felvillan a későbbi, tudatosan kialakított költői hang. Itt megemlíthető a *Karcok* megkapó, első képe: „Minket néz, és vigyorog az Isten” vagy a Teremtény első két sora: „Mikor engem művelt, / Részeg volt az Isten”. Különösen szépen adja vissza az ünnepi egyedüllét hangulatát a *Várakozás*: „December. / Didergő macskakő, / Koppan rajta a cipő / És egy újabb év / Lép városom lelkére”. A város magánya hitelesen szólal meg a *Beregszászban* is: „Magammal sétálok, / A város didereg. / Nézem, hogy ölelik / egymást a hegyek. / Lábam alatt az aszfalt / Útra kész”. A *Karcok* három ciklusának versei között még találhatunk jó sorokat, de érdemesebb szemügyre venni az újabban írt opusokat, azok ugyanis már egy kiforrottabb költőnő alkotásai.

Az előbbieken kiemelt idézetekben rejlő, a kárpátaljai magyar lírában újszerűnek tekinthető lírai beszédmód alkotói műgonddal társulva teljesebbé válik az újabb versekben. Az isten-keresés, az isten-hiány, maga a vallásos tematika igazán átgondolt, modern nyelven szólal meg Lőrincz P. Gabriellánál. A hit és hitetlenség között húzódó hajszálvékony vonalat átlépve döbbenünk meg az *Istentelenül* második strófáján: „És ott van az / Öngyilkos kézben, / Az áruló szájban / A hazug szerelemben, / A rákos tüdőben, / Májban, / Agyban, / Vérben, / Szemben. / Ott van. / Ott van, / Hogy nincs ott / Az Isten”. A tömör mondat szerkesztés, az ütemhangsúlyos, sorátlépésekkel építkező struktúrák a versvilág zártságának feszültségével hatnak. Szembetűnő egy objektív, tárgyias nyelv megteremtésére való törekvés. Erre kiváló példa a Nemes Nagy Ágnes emlékére írott *Ősz az Ő szemében* egyik részlete: „Csak figyelem / az út menti fákat. / Ők futnak haza, / én távolodom. / Levetkőzik a nyár-dísz / ruhákat... / meztelen testük/ égi víztől ázik”. Az érzéketlenség egyes versekben hermetikussággal társul, így a kihagyásos, legtöbbször nominális mondatok az olvasó asszociációs képességének termékeny bevonásával fogadhatók csak be: „Merev tehetetlen / Buddha szobor / Feszület / Ezüst hold / A patak szeme... / Termőföld / Hegygerinc / Csigolya / Vagy combnyaktörés / Résnyire nyíló / Intenzív szoba-ajtó / Nyögő hang” (*Mozgó öntudat*).

Nem szeretnék jóslásokba bocsátkozni, de Lőrincz P. Gabriella készülő második kötetében már minden bi-

zonnal egy érettebb, a mai lírához közelebb álló karakteres költői hangot ismerhetünk meg.

Brenzovics Marianna az idei Ünnepi Könyvhéten mutatkozott be első, *Kilátás* című regényével. Eredeti stílusa mindjárt felkeltette a kritika figyelmét. Ha létezik prózában írt hosszúköltemény, akkor ez az. Olvassunk csak bele: „Elindultunk a havazásban a falu felé, még két kilométer, beleestem a hóba: anyám egy fa előtt tűnődött, arca besimult a fehér faágakba, szép volt, ahogy fáradtan magába süppedt”. Kristálytisztá líra.

Műfajilag a vallomáshoz áll leginkább közel, de szociografikus igénnyel megírt önéletrajzi regényként is felfogható. Nyelve tudatosan stilizált, ami egyértelműen a megírtság érzetét kelti, azt, hogy nem leképezett valóságot, hanem egyénileg szelektált, szubjektív emlék-darabkákat olvashatunk. Brenzovics Marianna prózanyelve ötvözi a hrabali művészi fecsegést a posztmodern cinizmussal. A mű négy nagyobb részre van felosztva: *Kezdet, Múlt, Jelen és Jövő*. A *Kezdet*-ben ismerjük meg a szobája ablakán kitekintő narrátort (női elbeszélőt, aki azonos az írónővel): „Felálllok, felgöngyölítem a redőnyt. Kilátásként nyílik meg előttem a reggel, még minden lehetséges, még minden előttem áll”.

A *Múlt*-ban a gyermekkorból induló világra-csodálkozások pörögnek előttünk, lineáris, de mindig meg-megszakadó történetmondással. „Lélegzem és nézek, magamra sem emlékszem. Gyerekkorom törlés, meg néhány fénykép” – adja tudunkra a múlt elbeszélhetetlenségének problémáit az írónő. Előrehaladva szép sorjában idéződnek fel a kirándulások, a szovjet ideológiai ellenőrzés alatt kötelezően előadott rossz versek (Simon István, Váci Mihály egy-egy költeménye), utazások, szerelmi kalandok...

A műben folyamatosan visszatérő fogalom a kilátás, mely a *Múlt* című fejezetben kap súlyos értelmet: „A nő már félmeztelen volt, keze a csipkés bugyijában, anyám talpig felöltözve és józanul a süteményt darabolta. Észrevette, hogy sápadt vagyok és folyik a számból a fehér nyál. (...) Nem kell mindenre odaügyelni, mondta. Ne ügyeljek, nézzem a füvet, a kilátást, szép a kilátás”. A kilátás a valóság megtapasztalásának ebből a gyermeki emlékből emelkedik az egész regény világértelmezésévé. A világ csak annyi, amit a kilátás megmutat magából, pontosabban, amire mi odafigyelünk.

A *Jelen*-ben a közvetlen környezet válságának valóságossága játssza a főszerepet. A szerző (a sokszor álszent prüdséget levetve) mindent élénk tár, amit környezetében megtapasztal. A hömpölygő szövegben így akadunk többek között olyan társadalmi problémákra, mint a gyermekprostitúció („A rendőrruhás főnöke tizennégy éves lányt rendelt, a lány először a főnökével volt, aztán vele, majd a többiek”) vagy az embercsempészet („Hazafelé tartott, amikor észrevette az autójából a mezőn felsorakoztatott feketéket.

Mint a katonák, előttük az ismerőse, aki először elvette tőlük a dollárt, utána elvágatta két ismerősével a torkukat, a gyerekekét is, de azt nem látta, csak tudja”). Előterbe kerül az erős szexualitás, pornográfia, ami nem egyszer perverzítésba hajol át. A narrátor egy mindennapi esemény természetességével adja elő az egyik lány porno castingen való részvételét: „Elhagyta Roberto, aki pornóval foglalkozott. (...) Térdelhetett, úgy érezte, így jobban kibontakozhat. Roberto egészen a torkáig nyomta, de a lány kibírta, úgy érezte, hatással lehet a férfirra”. Ebben a világban a meghitt emberi kapcsolatok eleve rövid ideig tartanak, addig, amíg egy cinikus rádöbbenés meg nem kérdőjelezi őket („Nincs szükségem magányra, mert megtalálom a barátságban”).

A későbbiekben a szöveg mintha önálló életre kelne. Összekeveredik benne a környezet realitása, a televízióban látható műsorok ál-valósága és egy fantáziával felépített álomvilág: „Az agyammal gyártott képek szükek, homályosak, inkább szimbolikusak, mint plasztikusak... (...) Absztraktabb vagyok, mint a kilátásom”. Líraiság, összetett, mély realizmus és felszínes fecsegés váltakozik végig a regényben. Az utolsó, töredékes-befejezetlen részben a jövő kilátása már egyenesen kozmikussá tágul: „Vasárnap van, hajnal, a kertben valaki kiált. Ez az isten... kilátás. Madárrepülés-részlet. Nem jut eszembe”.

A *Kilátás* nyelvileg rendkívül megformált. A mű viszont ettől függetlenül nem hátrál ki a társadalmi problémák elől sem. Külön érdekesség, hogy a regényben használt orosz–ukrán szleng szavak, így a „blatnoj” (‘menő’), a „pizgyec” (‘beszarás’), egyes nyelvjárási alakok, mint az „oszt akko”, „hova mentsz”, a földrajzi nevek (Beregszász, Zápszony) szerepeltetése szociolingvisztikailag pontosan meghatározható helyhez és közösséghez (a kárpátaljai magyar kisebbséghez) köti a történelem nagy részét. Kétségtelen, a *Kilátás*-nak vannak hibái – így a túlírtás egyes helyeken vagy a kevésbé igényes versszerű betétek –, ezektől eltekintve a szöveg stílusának frissessége és tartalmának súlyossága együtt mégiscsak erősen hat.

Végezetül elmondanám, hogy ebből a négy, kissé rövidre szabott áttekintésből is kitűnik: vannak tehetséges fiatal alkotók a pályán, akik képesek megújítani a kárpátaljai magyar irodalmat. A legfontosabb feladat egyértelműen a dilettantizmus háttérbe szorítása és a valóban értékes alkotások kiemelése. Ennek érdekében szükség van egy, elsősorban esztétikai alapú felülvizsgálatot elvégző kritikai diskurzus kialakítására. A jó hír, hogy már megtörténtek az első lépések ezt illetően. Bízást mondhatom: a jelek arra engednek következtetni, hogy a helyi színezet felvállalásával – a provincializmuson felül emelkedve – értékes és az egyetemes magyar irodalom által integrálható alkotások születnek, illetve fognak születni az elkövetkező években Kárpátalján.